

bevrijden

Herdenkingstoespraak in Nieuwspoot, 4 mei 2011

door Ernst Hirsch Ballin, hoogleraar aan Tilburg University Law School en de Universiteit van Amsterdam

Vandaag herdenken we wederom, 66 jaar na het einde van de bezetting door nazi-Duitsland, degenen die gevallen zijn. De herdenking hier in Nieuwspoot heeft een bijzondere betekenis: ze staat in het teken van het vrije woord. We herdenken hier de journalisten en anderen – zoals koeriers van de illegale bladen – die tegen de verdrukking in met de vrije pers verbonden waren en die hun leven op het spel zetten, die het leven lieten, of die, vervolgd wegens hun afkomst of overtuiging, zich niet meer konden uitspreken, werden gedeporteerd en vermoord. Hun werk heeft voorkomen dat anderen in het bezette Nederland, misleid door gemanipuleerde media, de hoop verloren op bevrijding; hun werk heeft voorkomen dat onrecht door onwaarheid werd toegedekt.

Nog maar enkelen hebben een persoonlijke herinnering aan hen die het leven lieten; bij meer mensen zijn er herinneringen aan degenen die de strijd voerden en overleefden, en na de Bevrijding meedachten en meeschreven om Nederland te maken tot een land van vrijheid en solidariteit, van democratie en rechtvaardigheid. We herdenken mensen die het leven lieten, zoals – ik noem er een van velen – Philip Mechanicus, de zoon van Elias Mechanicus en Sarah Gobes, de oom van de na de oorlog bekend geworden gelijknamige fotograaf. Philip Mechanicus werkte als journalist bij het sociaal-democratische dagblad Het Volk, de Sumatra Post en het Algemeen Handelsblad, tot journalisten van joodse afkomst hun werk moesten staken. Hij werd in 1942 gedeporteerd naar Westerbork, waar hij een dagboek bijhield, in 1964 als boek gepubliceerd¹, evenals nog weer later, zijn brieven uit het kamp, totdat hij op transport werd gesteld naar andere kampen en in oktober 1944 in Auschwitz-Birkenau werd vermoord. Maar evenzeer loont het, het spoor terug te volgen van mensen die voor het vrije woord stonden in jaren van beproeving, en voor daden van vrijheid daarna.

De levensloop van twee hunner is pas nog beschreven: door Kees Schuyt in zijn biografie van J.B. Charles, de schrijver, die ik heb leren kennen onder zijn echte naam W.H. Nagel, de hoogleraar criminologie die zoveel heeft bijgedragen aan inzicht in de sociale omstandigheden van misdaad en straf. Nagel werkte in het verzet samen met Geert Lubberhuizen, die de illegale uitgeverij De Bezige Bij had opgericht, voorzag de Amsterdamse boekhandelaar Balkema vanuit het Noorden van drukwerk van H.N. Werkman, en reisde terug met clandestiene uitgaven en met zetsel van de illegale

¹*In Depot, Dagboek uit Westerbork*, Amsterdam: Polak & Van Gennep 1964; *'Ik woon, zoals je weet, drie hoog': Brieven uit Westerbork*, Amsterdam: Balans 1987.

Werkman werd vlak voor de Bevrijding door een

Een ander levensverhaal van buitengewone kracht is zeer onlangs door Jeroen Corduwener opgetekend over de journalist en jurist G.J. van Heuven Goedhart, een van de ambtsvoorgangers wiens portret mij de afgelopen jaren op het Ministerie van Justitie heeft vergezeld. Nadat de redactie van het in 1941 als illegaal blad opgerichte blad Het Parool door verraad was weggevaagd – dat lot trof ook een joodse verzetsjournalist van het eerste uur, Jacob Nunes Vaz – gaf Van Heuven Goedhart leiding aan Het Parool, waarvan de oplage van 6000 in 1942 groeide tot 60.000 in 1944.³ In april 1944 verscheen, als resultaat van samenwerking met persoonlijkheden als H.M. van Randwijk, die het illegale blad Vrij Nederland leidde, *Het Manifest*, een visie op de toekomst van Nederland na de bevrijding. In dit en andere richtinggevend stukken drongen zij aan op een actievere internationale opstelling dan de mislukte neutraliteit, op een Europese federatie, en op beëindiging van de koloniale bestuursvorm in Indonesië.⁴

Het zicht op de toekomst van Nederland was bij de in Londen gevestigde regering in ballingschap zo beperkt dat een beraad van vooraanstaande krachten in de illegaliteit, Van Heuven Goedhart afvaardigde om de risicovolle reis via de Pyreneeën en Gibraltar naar Londen te maken, waarvoor een reden temeer was dat de bezetter intussen alles in het werk stelde om deze *Staatsfeind* uit te schakelen.⁵ Daar groeide een hechte band met Gerbrandy, werd zijn kennis en visie gewaardeerd en werd hij als minister van Justitie in het oorlogskabinet opgenomen. Zijn volharding voor de rechtsstaat en voor een democratisch bestuur na de bevrijding bracht hem in een complex spanningsveld; Corduwener beschrijft dit indringend. Minstens zo kenmerkend voor zijn persoonlijkheid, en betekenisvol voor de internationale rol van Nederland na de Tweede Wereldoorlog, was de taak die hij, nu in het bevrijde Nederland hoofdredacteur van Het Parool geworden, van regeringswege te vervullen kreeg: voorzitter van de in 1946 ingestelde Staatscommissie die adviseerde overheidsvoorlichting te richten op verduidelijking en toelichting, nimmer op propaganda⁶; lid van de delegatie naar de Verenigde Naties die de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens opstelde⁷, en vanaf december 1950 de eerste Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties⁸, geëerd met de Nobelprijs van de Vrede en talloze geredde mensenlevens.

Nederland beijverde zich in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens de vrijheid van meningsuiting te verbinden met verantwoordelijkheid. “Enerzijds de vrijheid voor journalist en uitgever, terug te vinden in ieders persoonlijke vrijheid (...) en aan de andere kant de verantwoordelijkheid, die getoetst moest worden door de onafhankelijke rechter.” Ook daarin speelden de ervaringen met het nationaal-socialisme een rol. Woorden geven uiting aan vrijheid, maar er zijn ook woorden die doden. Onrecht wordt toegedekt door onwaarheid, zoals de ervaringen

²Kees Schuyt, *het spoor yterug. J.B. Charles / W.H. Nagel 1910-1983*, Amsterdam: Balans 2010, 130-131.

³Jeroen Corduwener, *Riemen om de kin! Biografie van mr. dr. Gerrit Jan van Heuven Goedhart*, Amsterdam: Bert Bakker 2011, 177, 179.

⁴227-229; vgl. 181, 183.

⁵220, 233.

⁶Zie Marja Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren* (dissertatie Leiden, 1997).

⁷Corduwener 395.

⁸411.

propaganda – onder andere via de gelijkgeschakelde
ht als zegevierend voor en verzweeg de deportatie en
vernietiging van het grootste deel – groter dan in welk bezet land dan ook – van het Joodse leven in
Nederland. Er zijn journalisten en kunstenaars die zich daarvoor in Nederland tijdens de Bezetting
hebben geleend, net als eerder al in Duitsland. En tot degenen die dat deden, behoorden in hun vak
talentvolle mensen zoals de cineaste Leni Riefenstahl. Dolf Sternberger analyseerde in een boekje dat
in 1945 verscheen de verraderlijkheid van de woorden die daarbij werden gebruikt, “Aus dem
Wörterbuch des Unmenschen”.

Daar waar uitingen, al worden ze nog zo kunstig verhuuld, aanzetten tot haat en geweld tegen andere
mensen, omwille van wat ze ten diepste eigen is, hun ras of hun overtuigingen bijvoorbeeld,
verlangen internationale conventies en hetmet instemming van het Nederlandse parlement in 2008
totstand gekomen Europese kaderbesluit tegen racisme en xenofobie, dat daarop straf wordt
gesteld.⁹ Niet echter, teken ik daarbij aan, maatregelen van voorafgaand toezicht, want dat zou de
persvrijheid aantasten, evenmin beknottig van de parlementaire discussie, waar het weerwoord in
het parlement zelf kan worden gegeven.

Het vrije woord geeft de publieke ruimte *inhoud*, met informatie, waarderingen en ideeën. Het vrije
woord hoort bij de democratie en moet worden verdedigd tegen de druk en dwang die kunnen
uitgaan van de overheid en van andere machten. Die ontwikkeling is na 1945 voortgegaan en is de
afgelopen jaren verder versterkt met de erkenning van het journalistiek verschoningsrecht in
rechtspraak en – in ontwerp – wettelijke waarborgen. Juist als de waarheid een journalistieke
zoektocht vereist, is zij de bondgenote van rechtvaardigheid.

Daarom mogen we onszelf en de wereld om ons heen niet ter zijde schuiven, als we vandaag in
Nieuwspoort degenen in ere houden die ten tijde van de Bezetting met het vrije woord waarheid en
gerechtigheid dienden. Zij waren zich ervan bewust hoe valse propaganda, ophitsing tot oorlog en
antisemitisme de weg hadden gebaad voor wat zij meemaakten. Zij zetten zich ervoor in de vrijheid,
zodra ze zou zijn herwonnen, beter te gebruiken dan in het bangelijke, neutrale vooroorlogse
Nederland. Het ging om meer dan het vrije woord: het ware woord, de vrijheid daarnaar te
handelen.

Zij voerden hun strijd met woorden die bevrijden van onwaarheid en onrecht; zo streden zij voor het
vrije woord.

⁹Kaderbesluit 2008/913/JBZ van 28 november 2008 betreffende de bestrijding van bepaalde vormen en
uitingen van racisme en vreemdelingenhaat door middel van het strafrecht. Artikel 1 vereist onder meer
strafbaarstelling van “het publiekelijk aanzetten tot geweld of haat jegens een groep personen, of een
lid van die groep, die op basis van ras, huidskleur, godsdienst, afstamming, dan wel nationale of etnische
afkomst wordt gedefinieerd” en van vergoelijken en ontkennen van genocide.